
Татјана Стародубцев
(Универзитет у Новом Саду)

СВЕТИ ФОТИЈЕ И АНИКИТА И ЊИХОВО ПОШТОВАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ИСТОЧНОХРИШЋАНСКОМ СВЕТУ*

У *Ерминији Динисија из Фурне*, састављеној око 1730. на Светој Гори, пружен је сажет опис како треба сликати свете лекаре. Ту су наведени три пара браће са именима Козма и Дамјан, као и Кир и Јован, Пантелејмон и Јермолај, Сампсон и Диомид, а потом Фотије и Аникита, за које је забележено да су млади и голобради.¹ У досадашњим истраживањима представа светих врача у византијском свету указано је на то да су често приказивани Козма и Дамјан, Пантелејмон и Јермолај и Кир и Јован, а да су се остали далеко ређе појављивали и да у друштво тих светитеља улазе Фотије и Аникита.²

У *Синаксару Цариградске цркве*, насталом вероватно у X веку, забележено је да се 12. августа вршио спомен страдања светих мученика Фотија и Аниките, Ἁθλησις τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Φωτίου καὶ Ἀνικίτου. Њихов подвиг је веома опширно описан. Живели су у време цара Диоклецијана у Никомидији. Свети Фотије је био нећак светог Аниките. Једном приликом Диоклецијан је говорио окупљеном народу против хришћана. Аникита му се успротивио и због тога је стављен на свирепе муке. Пошто их је преживео, благодарио је Богу. Та молитва је учинила да се деси земљотрес и уништи многе незнабошце. Цар је наредио да Аникиту поново подвргну разним страшним мучењима. Након што их је свети преживео, његов нећак Фотије је похитао и загрио га. Обојица су бачени у тамницу и потом на различите муке, па поново у тамницу. Најзад,

* Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту Српска средњовековна уметност и њен европски контекст који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 177036).

¹ М. Медић, *Стари сликарски приручници III*, Београд 2005, 412 (на грчком), 413 (на српском). За време настанка тог списка, *ibid.*, 26-33.

² Основни поглед на приказивање и поштовање светих врача представља студија, Archbishop Damianos of Sinai, *The Medical Saints of the Orthodox Church in Byzantine Art*, in: *Material Culture and Well-being in Byzantium (400-1453), Proceedings of the International Conference (Cambridge, 8-10 September 2001)*, edd. M. Grünbart, E. Kislinger, A. Muthesius, D. Ch. Stathakopoulos, Wien 2007, 41-50.

сл. 1. Карагедик килисе, X или XI век, свети Фотије, фото: Г. Фустерис

fig. 1 Karagedik kilise, 10th-11th century, saint Photios, photo: G. Fousterēs

сл. 2. Карагедик килисе, X или XI век, свети Аникита, фото: Г. Фустерис

fig. 2 Karagedik kilise, 10th-11th century, saint Aniketos, photo: G. Fousterēs

Диоклецијан је заповедио да купатило Антонина три дана гори до усијања и да их затворе у њега. Светитељи су се молили, те је снажно избила вода и све охладила. Стога је цар решио да их баце у посебно направљену пећ ослоњену на гвоздене стубове. У њој су њих двојица три сата били живи и потом примили победне венце. Ипак, њихова тела, извучена гвозденим справама, остала су неповређена. Сабор светих се врши у преславном њиховом мучишнику *ἐν τῷ Στρατηγίῳ*.³

Свети Фотије и Аникита, већ је речено, нису често приказивани.⁴ Најпре се срећу у Кападокији. Њихове представе очувале су се у Капели 29 у долини Гереме, познатој као Киличлар Килисе (око 900),⁵ Карагедик

³ Cf. *Propylaeum ed Acta Sanctorum novembris. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice sirmondiano (nunc Berolinensi) adiectis Synaxariis selectis*, ed. H. Delehaue, Bruxelles 1954² (1. изд. 1902) (*Syn CP*) 885.5-886.41, садржај тог опширног састава доносимо у сажетом виду. За датовање настанка *Синаксара Цариградске цркве*, *Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)* 3, ed. A. P. Kazhdan, New York-Oxford 1991, 1991 (R. F. Taft, N. Patterson Ševčenko). За помоћ при превођењу прославних списа посвећених двојици светих захвалност дугујемо др Дејану Целебџићу.

⁴ Примери представа су сажето наведени због веома ограниченог дозвољеног броја страна.

⁵ G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce, Texte, tome premier (première partie)*, Paris 1925, 209; idem, *Les églises rupestres de Cappadoce, Planches, premier album*, Paris 1925, Pl. 46.1; M. Restle, *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien II*, Reclinghausen 1967, T. 263.

сл. 3. Црква цистерна,
прва половина XI века,
свети Фотије и Аникита,
фото: И. Дрпић

fig. 3. Cistern Church,
first half of the 11th cen-
tury, saints Photios and
Aniketos, photo: I. Drpić

килисе у близини села Белисирме (X или XI столеће, сл. 1-2)⁶ и у храму познатом као Црква цистерна (прва половина XI века, сл. 3).⁷ Приказани су и у крипти католикона манастира Хосиос Лука (прва деценија XI столећа),⁸ храмовима Свете Софије у Кијеву (између 1043. и 1046, сл. 4-5),⁹ Светог Ђорђа Диасоритиса код села Халки на Накосу (XI век, сл. 6),¹⁰ те у припрати цркве Светих врача у Костуру (крај XII столећа).¹¹ Потом се опет двојица светих срећу у Кападокији, у долини Гереме, у Капели 19, односно Елмали Килисе (око 1190-1200, сл. 7),¹² и Капели 23, познатој као Каранлик Килисе (око 1200-1210).¹³ По свему судећи, били су насликани и у храму Вазнесења у Милешеви (до 1228, сл. 8-9).¹⁴

⁶ A. Nazlı Soykan, *Aksaray – Belisırma, Karagedik Kilise Duvar Resimleri*, Journal of Archaeology and Art (Arkeoloji ve Sanat) 151, January – April (Ocak – Nisan) 2016, 129-130, 142, нап. 13-14, Res. 6-7, Çiz. 11-14, где су препознати као Фотије и Никита.

⁷ C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce, le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, 81, нап. 106; N. Thierry, *Un atelier cappadocien du XIe siècle à Maçan – Göreme*, Cahiers archéologiques 44, Paris 1996, 124, Fig. 2.

⁸ K. M. Skawran, *The Development of Middle Byzantine Fresco Painting in Greece*, Pretoria 1982, 157, Fig. 71; N. Chatzidakis, *Hosios Loukas*, Athens 1997, 84, Figs. 86, 87, 89.

⁹ Н. В. Герасименко, А. В. Захарова, В. Д. Сарабьянов, *Изображения святых во фресках Софии Киевской. Западное пространство основного объема под хорами*, Искусство христианского мира XI, Москва 2009, 209, 234, ил. 1, 35, 36.

¹⁰ М. Αχρειάστου-Ποταμιάνου, *Άγιος Γεώργιος Διασορίτης*, in: *Νάξος*, Αθήνα 1989, 68, 69, Ек. 15, 16; eadem, *Άγιος Γεώργιος Διασορίτης της Νάξου. Οι τοιχογραφίες του 11ου αιώνα*, Αθήνα 2016, 18, 19, 50, 51, 85, 87, 88, ек. 28, 29, πίν. 20, 22, 23.

¹¹ Skawran, *The Development*, 49, 172; Σ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζηδάκης, *Καστοριά*, Αθήνα 1984, 24, 25, Ек. 29.

¹² de Jerphanion, *Les églises*, I/2, 436, 437; Restle, *Die byzantinische Wandmalerei II*, T. 161, 173.

¹³ de Jerphanion, *Les églises*, I/2, 402; idem, *Les églises, Planches I*, Pl. 105.3.

¹⁴ У западном поткуполном луку налази се дванаест попрсја светих у медаљонима. Њихови натписи су веома пострадали и ишчитана су једино имена двојице на јужној страни. У најнижем медаљону је Фотије, а над њим Лавр, док свети изнад њега има капу и засигурно није његов састрадалник Флор (cf. Б. Живковић,

Затим се виде у црквама Светих Јоакима и Ане у Студеници (1318. или 1319),¹⁵ Благовештења у Грачаници (око 1320),¹⁶ Светог Спаса у селу Кефали код Кисамоса на Криту (1319/20),¹⁷ Вазнесења у Дечанима (око 1339/40),¹⁸ а трагови њихових ликова разазнају се и у храму Богородице Петричке уз Асенову тврђаву (средина XIV века).¹⁹ Њихове представе очувале су се и на Светој Гори. Приказани су у католикону манастира Пантократора (између 1363. и 1380, пресликано 1854)²⁰ и параклису Светих бесребрника у Ватопеду (пре 1371, пресликано 1847, сл. 10).²¹ Ликови двојице светих уочавају се и у цркви Светих Арханђела у Копорину (почетак друге деценије XV столећа).²²

Они су редовно добијали места у оквиру сликаних календара. У тим целинама обично су представљани како горе у огњу. Такви призори налазе се у свим примерима у којима су се сачувале сцене за 12. дан месеца августа, у припратама црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину (1315-1317),²³

Милешева. *Цртежи фресака*, Београд 1992, 20, 21, 22). Стога се може претпоставити да су парњаци Фотија и Лавра, Аникита и Флор, представљени наспрам њих, у најнижим медаљонима на северу.

¹⁵ Г. Бабић, *Краљева црква у Студеници*, Београд 1987, 111, 232, 240, сл. 56, 58; Б. Тодић, *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд 1998, 327, за датовање настанка сликарства, *ibid.*, 326-327.

¹⁶ Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд-Приштина 1988, 88, 103; Б. Живковић, *Грачаница. Цртежи фресака*, Београд 1989, IV; Тодић, *Српско сликарство*, 333.

¹⁷ I. Spatharakis, *Dated Byzantine Wall Paintings of Crete*, Leiden 2001, 57, 58.

¹⁸ В. Р. Петковић, Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани II*, Београд 1941, 26, Т. CLXVII.1 (В. Р. Петковић); М. Марковић, *Појединачне фигуре светитеља у наосу и параклиси*, in: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995 (*Манастир Дечани*) 260, 261, 262, 263. За датовање настанка сликарства у горњем делу наоса, где се налазе њихове представе, Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, ЗРВИ 20 (1981) 112, 113, 115.

¹⁹ Међу веома пострадалим попрсјима светитеља у медаљонима у потрбушјима бочних поткуполних лукова, у источном делу северног разазнају се трагови представа Аниките и Фотија, cf. Л. Мавродинова, *Останки от стенописи в църквата при Асенова крепост*, Извештај на Института за изобразителни изкуства X, София 1967, обр. 8; eadem, *Стенната живопис в България до края на XIV век*, София 1995, 60, сл. 89; Б. Пенкова, *Некоторые тематические особенности фресок церкви Богородицы Петричской в Асеновой крепости*, in: *Древнерусское искусство. Искусство средневековой Руси и Византии эпохи Андрея Рублёва*, ed. Э. С. Смирнова, Москва 2012, 96, ил. 8, 11. Светог Аникиту препознала је Мавродинова, *Стенната живопис*, сл. 89. Лик светог Фотија је уништен, али се покрај медаљона чита његово име.

²⁰ Ν. Τούτος, Γ. Φουστέρης, *Ευρετήριο της μνημειακής ζωγραφικής του Αγίου Όρους 10ος-17ος αιώνας*, Αθήνα 2010, 317, 321, Σχ. 8.1.2, αρ. 156-157. Ту су приказани многобројни свети врачии на различитим местима, а Фотије и Аникита су насликани у источном прозору северне певнице.

²¹ *ibid.*, 152, Σχ. 3.10.1, αρ. 156-157. У доњој зони јужног зида јужног брода представљени су бројни свети лекари, а међу њима, на западном крају, налазе се Фотије и Аникита.

²² М. Радужко, *Копорин*, Београд 2006, 135, 222, 224, црт. VII.

²³ П. Мијовић, *Менолог. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973, 284, сл. 113; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 85. За датовање живописа,

сл. 4. Црква Свете Софије у Кијеву, између 1043. и 1046, свети Фотије, фото: В. Д. Сарабјанов

fig. 4. Saint Sophia in Kiev, between 1043 and 1046, saint Photios, photo: V. D. Sarabjanov

сл. 5. Црква Свете Софије у Кијеву, између 1043. и 1046, свети Аникита, фото: В. Д. Сарабјанов

fig. 5. Saint Sophia in Kiev, between 1043 and 1046, saint Aniketos, photo: V. D. Sarabjanov

Светога Николе Орфана у Солуну (друга деценија XIV века),²⁴ Четрдесет мученика у Трнову (друга половина XIV века),²⁵ можда и Светога Ђорђа у Будимљи (између 1343. и 1345).²⁶

Најзад, њихови ликови су извезени на Великом сакосу Фотија, руског митрополита (1408-1431), насталом за владе цара Јована VII Палеолога (1425-1448). На рубовима рукава те одора смештена су по три медаљона са попрсјима светих мученика на предњој и стражњој страни. На десном рукаву, на леђној површини, виде се Фотије и Аникита.²⁷

idem, *Српско сликарство*, 320.

²⁴ Мијовић, *Менолог*, 259; А. Τσιτουρίδου, *Η εντοίχια ζωγραφική του Αγίου Νικολάου στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1978, 151-152, 264, Εικ. 77, 78; eadem, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Αγίου Νικολάου Орфанού στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1986, 185-186, 189, πιν. 77, 78. За време настанка сликарства, Тодић, *Српско сликарство*, 348.

²⁵ Мијовић, *Менолог*, 257, сл. 13. За ново датовање слоја фресака на којем је представљен календар у другу половину XIV века, за разлику од ранијих мишљења да је настао у XIII столећу, Б. Тодић, М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд 2005, 412 и нап. 239 (Б. Тодић).

²⁶ И. М. Ђорђевић, Д. Војводић, *Зидно сликарство спољашње приправе Ђурђевих ступова у Будимљи код Берана*, Зограф 29 (2002-2003) 165-166, сл. 3, за датовање, *ibid.*, 171-174. Мијовић помиње да су фигуре светих Фотија и Аниките приказане у календару у припрати Дечана, Мијовић, *Менолог*, 341. Таква идентификација се није одржала, cf. С. Кесић-Ристић, Д. Војводић, *Менолог*, in: *Манастир Дечани*, 418 и нап. 344 и 346.

²⁷ У досадашњој литератури Аникита је препознван као Никита, cf. E. Piltz,

сл. 6. Црква Светог Ђорђа Диасоритиса на Накосу, XI век, свети Фотије и Аникита, према: Αχελιάστου-Ποταμιάνου, *Άγιος Γεώργιος Διασορίτης*, πίν. 20

сл. 6. Saint George Diasoritēs in Naxos, 11th century, saints Photios and Aniketos, after: Achemastou-Potamianou, *Hagios Geōrgios Diasoritēs*, fig. 20

Двојица светих су, судећи према примерима изван календарских призора објављеним у доступној литератури, представљани у складу са чином светитеља у чијем су се друштву нашли. Обично су били смештени у редове мученика и имали обележја једнака њиховим. Ретко су се појављивали међу светим врачима и тада су приказивани као лекари. Очуване нама познате представе потичу из познијег поглавља повести Византије и налазе се на Светој Гори – у католикону манастира Пантократора и параклису Светих бесребрника у Ватопеду.

Изгледа да речи које говоре о томе да је Фотије је био нећак Аникитин нису утицале на уметнике. Они су их приказивали тако као да између њих није било веће разлике у годинама. Двојица светитеља су већином смеђи, млади, са таласастом зачешљаном косом која дужином сеже до средине врата. Најчешће су обојица голобради. Понекад су представљани, у складу са речима изнетим у прославним саставима, Фотије без браде и Аникита са кратком брадицом (Киличлар Килисе, Свети врач у Касторији и Велики сакос), али и обратно, Фотије са тек изниклом брадом и Аникита голобрад

(Света Софија у Кијеву и Дечани).²⁸

У појединим храмовима био је, по свему судећи, насликан само свети Фотије. Он се види у Капели 7 у долини Гереме, односно старој цркви Токале Килисе (крај X века),²⁹ као и храмовима Светих апостола

Trois sakkoi byzantins. Analyse iconographique, Uppsala 1976, 33, 41, 54, 62, Pl. 38; J. Bogdanović, *The Moveable Canopy. The Performative Space of the Major Sakkos of Metropolitan Photios*, *Byzantinoslavica* LXXII, 1-2 (2014) 252. Уз њега се јасно чита име Аникита, cf. Piltz, *Trois sakkoi*, Pl. 38.

²⁸ У Милешеви Фотије носи браду, а изгледа да једнаку косу и браду као он има светитељ за кога помишљамо да би могао бити Аникита. Ликови двојице светих у Карагедик килисе су толико пострадали да се, на доступним снимцима, разазнаје само њихова уобичајена густа смеђа коса. У Богородици Петричкој и Копорину Аникита има нешто краћу фризуру и облу браду, док се од попрсја Фотија виде једино горњи део смеђе косе у првој цркви и у другој само бледи трагови. Потпуно су другачије приказани у цркви Светих Јоакима и Ане, где су проседи, са густим брадама краће дужине. Фотије је проћелав, а Аникита има густу косу која сеже до средине врата.

²⁹ de Jerphanion, *Les églises*, I/1, 267; idem, *Les églises, Planches I*, Pl. 67.2; Restle, *Die byzantinische Wandmalerei II*, T. 82. Његова веома оштећена фигура разазнаје се у западном делу, међу светитељима у доњој зони северног зида, између светих Теодора

сл. 7. Елмали Килисе, око 1190-1200, свети Фотије и Аникита, фото: Г. Фустерис
fig. 7. Elmalı kilise, around 1190-1200, saints Photios and Aniketos, photo: G. Fousteris

у Пећи (око 1260),³⁰ Арханђела Михаила у Каваларијани поред Селина на Криту (1327/8)³¹ и Богородице Одигитрије у Пећи (пре 1337).³² У наведеним примерима свети је приказан редовно као мученик, смеђ, обично са таласастом уредном косом која сеже до средине врата и неретко са кратком брадом.³³

Представе двојице светитеља не срећу се у црквама у Цариграду, Трапезунту, Солуну, Верији, на Пелопонезу, у Лаконији, Мистри, Геракију, на Манију, Китери, Кипру, у Епиру, Пелагонији, Охриду. Не треба искључити могућност да су они сликани и у храмовима у поменутих областима и местима, али да се њихова обличја нису очувала или, због оштећења ликова и натписа, нису препозната. Најбројнији примери налазе се у Кападокији, где су чак у четири цркве њихова попрсја постављена у лукове пред олтарским простором,³⁴ а најстарији потиче из времена око

и Пантелејмона, који је представљен као мученик.

³⁰ В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 38, сл. 20. У медаљонима у потрбушју западног поткуполног лука виде се, у северној половини, Фотије и испод њега Платон, Никита и Христофор. Представе у доњем делу су уништене. Вероватно је у том луку првобитно било 12 медаљона.

³¹ Храм је једнобродан и подељен на травеје тако да латерални зидови имају по три нише, а Фотије се налази између средње и западне на северној страни, cf. Spatharakis, *Dated*, 74.

³² На источном зиду јужног крака крста, покрај лука према Ђаконикону, смештени су медаљони са попрсјима Фотија и Мокија, cf. М. Ивановић, *Црква Богородице Одигитрије у Пећкој патријаршији*, Старине Косова и Метохије II-III, Приштина 1963, 146; А. Гавриловић, *Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи*, Београд 2012 (необјављена докторска дисертација) 306-307, где се претпоставља да је то Фотије Цариградски (6. фебруар). Свети лекари се у тој цркви налазе у северозападном делу.

³³ Његова представа у Токале килисе је веома оштећена, а лик уништен. Брада му је обла у Светим апостолима, у Каваларијани је или једва изникла или још увек није избила, док је у Богородици Одигитрији он кратко подшишан и голобрад.

³⁴ То су Киличлар, Карагедик, Елмали и Каранлик Килисе.

сл. 8. Милешева, пре 1228, свети Фотије, фото:
Т. Стародубцев

fig. 8. Mileševa, before 1228, saint Photios, photo:
T. Starodubcev

сл. 9. Милешева, пре 1228, свети Аникита?,
фото: Т. Стародубцев

fig. 9. Mileševa, before 1228, saint Aniketos?,
photo: T. Starodubcev

900. године, што наводи на претпоставку да је њихово поштовање било већ пре тог времена добро познато у тој области. Да ли су се у неким од тамошњих храмова чувале честице моштију двојице светих, међутим, остаје отворено питање. С друге стране, нема назнака о томе да је у Цариграду, много ближем Никомидији од Кападокије, постојало нарочито поштовање светих Фотија и Аниките.³⁵

Само су на Светој Гори, у католикону манастира Пантократора и параклису Светих бесребрника у Ватопеду, двојица светитеља приказани као лекари. У оба случаја је првобитни живопис пресликан. Пошто су зографи XIX века, како се види на основу очишћених делова фресака, поштовали старе образце, не би требало сумњати у то да су и на првом слоју свети Фотије и Аникита били представљени као врач. И један и други светитељ у првом примеру носи у десној руци сонду кашичицу (μύλη) и у левој високо и узано спремиште за инструменте, израђено од савитљивог материјала, вероватно коже, а у другом држи кашичицу (κωθίσκος) десном руком и левом отворену дрвену кутију са преградама за лекове и поклопцем закаченим шаркама.³⁶

³⁵ Изгледа да у Цариграду двојица светих нису имали нарочит исцелитељски култ. О томе би, најпре, сведочио састав у *Синаксару Цариградске цркве*, у којем се помиње само њихов мучеништво, без икаквих назнака о чудотворењу. Двојице светих нема ни на олтарској пали у цркви Светог Марка у Венецији, познатој под називом *Pala d'oro*, на којој се у горњем делу, састављеном 1209. од делова насталих негде средином XII века у византијској престоници, налазе бројни попрсни ликови светих лекара, cf. *Il tesoro di San Marco. La pala d'oro*, ed. H. R. Hahnloser, Firenze 1965. Најзад, ни доцнији руски ходочасници који су посетили Цариград не помињу свете Фотија и Аникиту, cf. G. P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington D. C. 1984, passim.

³⁶ О медицинској опреми постоји обимна литература. Овом приликом издвајамо само књигу Лоренса Бликеза, у којој се налазе резултати његових вишедеценијских истраживања и исправке појединих ранијих мишљења, L. J. Bliquez, *The Tools of Asclepius. Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Leiden – Boston 2015, за

Изгледа да се обичај да свети Фотије и Аникита буду приказивани као лекари среће тек у другој половини XIV века у светогорским манастирима. Није могуће одговорити на питање о томе да ли су у то доба двојица светитеља били нарочито поштовани у тој средини, да ли су у појединим манастирима, на пример, биле чуване њихове реликвије. Само је у једном много доцнијем саставу забележено да се у Ивиру налазила честица моштију мученика Фотија, односно велики део његове главе.³⁷ Може се претпоставити да је представљање двојице светих са свим одличјима лекара било прихваћено из неке друге средине, као што су Цариград или оближњи Солун,³⁸ али у првом реду да је било рођено на Светој Гори.

Како би бар донекле одговорили на питања о томе зашто су двојица светитеља понекад приказивани као лекари иако у опширном синаксарском саставу нема помена никаквих чудесних исцељења и зашто је каткад представљан само свети Фотије, требало би погледати њима посвећене списе, а особито њихове закључне делове, у којима се помињу мошти. У част двојице светих написани су неколики прославни састави, односно четири *Страдања* и једна *Похвала*. Они нису систематски проучени, те ћемо их само представити.³⁹ Најстарији такав спис је, по свему судећи, опширно *Страдање*, сачувано у две редакције (ВНГ 1542 и ВНГ 1543).⁴⁰ Као што и наслов „Μαρτύριον τῶν ἁγίων μαρτύρων Φωτίου καὶ Ἀνικήτου καὶ τῆς συνοδίας αὐτῶν“ сведочи, у њима су изложена мучења двојице светих и њихових састрадалника. У последњим поглављима говори се о моштинама. У обимној редакцији опширног *Страдања* (према рукопису *Paris. Suppl. 241*, ВНГ 1543) најпре се казује да су, пошто су се десиле бројне пометње, многе

сонду кашичицу, *ibid.*, 125-140 (где је указао на правилни назив тог инструмента); за кашичицу, *ibid.*, 127, 128, 131-133, 135, 140; за спремиште за инструменте од савитљивог материјала, које се обично назива етуи, као и за правоугаону кутију за лекове, *ibid.*, 273-278.

³⁷ *Путеводитель по св. Афонской Горе и указатель ея святынь и прочих достопамятностей, с 31 видом монастырей, скитов и картою Афона, издание восьмое, Афонского Русского Пантелеимонова монастыря*, Москва 1903, 150. Педантни Димитрије Аврамовић није поменуо честице моштију ни једног ни другог светог, cf. Д. Аврамовић, *Света Гора са стране вере, художества и повестнице*, Београд 1848.

³⁸ У такве утицаје, ипак, морамо да изразимо сумњу. У Цариграду они, по свему судећи, нису имали нарочит исцелитељски култ (cf. нап. 35 у овом раду). У Солуну, у којем се налазе бројне старе осликане цркве, колико је познато, није се очувала ниједна представа двојице светих.

³⁹ За прославне саставе, cf. *Bibliotheca Hagiographica Graeca II*, ed. F. Halkin, Bruxelles 1957 (ВНГ II) 209 (1542-1544f); *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, ed. F. Halkin, Bruxelles 1969, 159 (1542-1543); *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, ed. F. Halkin, Bruxelles 1984, 180 (1542, 1543, 1544c).

⁴⁰ На основу два рукописа из X века, *Paris. Suppl. 241* и *Vatic. 1671*, објавио их је Латишев и пропратио предговором, В. Latyšev, *Hagiographica Graeca Inedita*, Mémoires l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg VIIIe serie, XII/2, St.-Petersbourg 1914, XXXV-XXXVIII, 93-113. Две редакције ћемо у наставку, због извесних разлика, посматрати као посебне саставе. Прва има 28 поглавља, а друга 26 глава. Због ограниченог дозвољеног броја страна, не наводимо делове прославних списа на грчком језику, већ прилажемо само њихове нешто слободније преводe.

сл. 10. Параклис Светих бесребрника у Ватопеду, пре 1371, пресликано 1847, свети Фотије и Аникита, фото: Г. Фустерис

fig. 10. Chapel of Holy Anargyroi in Vatopedi, before 1371, repainted in 1847, saints Photios and Aniketos, photo: G. Foustērēs

мошти светих мученика у епархији Никомидије тајно узете и сакривене да би се спречило грађење молитвених места у којима би почивале, где би се јавно молило у захвалност моштима како доличи и непрекидно.⁴¹ Потом следи приповест о томе како их је, много година након престанка гоњења, открио месни епископ Дукитије (Δουκίτιος χωρεπίσκοπος), човек свим врлинама украшен, који је са преосвећеним епископима заједно псалме као и песме свршио и на местима погодним свакоме од њих подигао домове, који су били достојни њиховог славног подвига и тако су на сваки начин од злата вредније мошти светог Фотија и лекара положене на месту Воани, где се и многа исцељења збивају и демони истерују (τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Φωτίου τοῦ καὶ ἱατροῦ ἐν τόπῳ Βοάνης, ὅπου καὶ πολλαὶ ἰάσεις ἐπιτελοῦνται καὶ δαιμονίων ἀπελάσεις), што се дешава до данашњег дана.⁴² Нешто сажетија редакција опширног *Страдања* (према рукопису *Vatic. 1671*, ВНГ 1542) завршава се речима да су хришћани однели мошти светих мученика у епархију Никомидије и сакрили их пошто им је било забрањено да подигну молитвени дом и смирили се молећи се да буду пронађене мошти у одређено време, а касније, много година од престанка гоњења, открио их је Дулкитије месни епископ (Δουλκίτιος ὁ χωρεπίσκοπος), човек свим врлинама украшен, и одмах је са осталим хришћанима уз псалме и песме на местима погодним обојици подигао храмове и положио свете њихове мошти, које су многа исцељења учиниле (πολλαὶ ἰάσεις ἐπιτελοῦνται) све до данас.⁴³ Већ смо навели састав у *Синаксару Цариградске цркве*, у којем се мошти двојице светих не помињу, него само мартирijум у престоници у којем се обележавала њихова памјат.⁴⁴ У *кратком Страдању* (ВНГ 1544), објављеном према рукопису који се налазио у некадашњој Царској библиотеци у Бечу, приповеда се да је мошти светитеља након неколико година пронашао Дулкитије месни епископ (Δουλκίτιος χωρεπίσκοπος), изградио на различитим местима домове молитве, од којих је један онај у Дафнусији Херсонској светим Аникити и Фокију (sic!) (ἐν Δαφνουσίᾳ

⁴¹ *ibid.*, 112.17-112.21, завршни део 26. поглавља.

⁴² *ibid.*, 112-113, делови 26. и 27. поглавља. Реч χωρεπίσκοπος превели смо као месни епископ, а могу му одговорати и називи обласни или локални епископ.

⁴³ *ibid.*, 112-113, део главе 26, последње у тој редакцији.

⁴⁴ *Syn CP*, 886.40-886.41.

τῆ Ἐρσονήσῳ τῶν ἁγίων Ἀνικήτου καὶ Φοκίου), у којем се сваке године на сјајан начин обавља памјат светих мученика. И благодат исцељења њихових наставља се у храму (Καὶ ἡ χάρις τῶν ἱαμάτων αὐτῶν ἐπιχοριάζει ἐν αὐτῷ).⁴⁵ У последњем поглављу списка у такозваним *царским минејума*, према рукопису *S. Sepulcri 17* (ВНГ 1544с), писац, између осталог, упућује светима речи да су мошти пречасних мученика руке побожних људи подигле и положиле на неком месту у тој епархији. А када је прогон окончан, Докитије епископ (Δοκίτιος ἐπίσκοπος), човек врлинама украшен, са песмама и светилама положио их је у храм који је он сам подигао на месту које се зове Воанис, где су болести свих врста исцељивале и демоне изгониле (τὸν τόπον Βοάνης οὕτω λεγόμενον ἐγκατέθετο, νοσημάτων παντοίων ἀπαλλαγὴν καὶ δαιμόνων ἀποτροπὴν).⁴⁶

Светим Фотију и Аникити била су посвећена још два списка која су, нажалост, остала необјављена. Постојало је *Страдање* (ВНГ 1544d) настало под пером *Луке Адијалипта*, слабо познатог писца из X века који је живео и радио у Никомидији или њеној околини. Оно се налазило у рукопису чуваном у библиотеци манастира Мега Спилеон на Пелопонезу, са којом је изгорело у пожару 17. јула 1934.⁴⁷ Најзад, много касније је у част два никомидијска светитеља *Константин Акрополит* (+1324) саставио једну *Похвалу* (ВНГ 1544f).⁴⁸

Сви објављени списи, осим оног у *Синаксару Цариградске цркве*, помињу чудотворне мошти – *Страдање* у рукопису *Paris. Suppl. 241* само светог Фотија лекара, а остала три састава оба светитеља. Сва четири казују да су њихове мошти чиниле многа исцељења, а два, у рукописима *Paris. Suppl. 241* и *S. Sepulcri 17*, наводе и то да су оне изгониле демоне. С друге стране, нема никаквих назнака о томе да су, осим пар храмова у Витинији у којима су чуване честиче моштију двојице светих, у част светих Фотија и Аниките подизане цркве. Претпоставља се да се место на којем је изграђен

⁴⁵ Објављен је у *Acta SS. Aug. II* (1867) (1. изд 1735) 707.C-709.B, према рукопису који се чува у Бечу, а тада је био у Царској библиотеци. За наведени део, *ibid.*, 709.A-709.B. За предговор, *ibid.*, 705.A-707.F (I. P[inius]). Латишев је изнео мишљење да су из опширних страдања (која смо претходно навели) црпили податке доцнији писци, састављачи списка у бечком рукопису, *царским минејума* и *Синаксару*, при чему су сва тројица радили сасвим независно један од другог, Latyšev, *Hagiographica Graeca Inedita*, XXXV-XXXVI, XXXVIII.

⁴⁶ B. Latyšev, *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt. Fasciculus alter, menses iunium, iulium, augustum continens. Sumptibus Caesareae Academiae scientiarum e codice Hierosolymitano S. Sepulcri 17*, Leipzig 1970 (1. изд. St. Peterburg 1912) 269.7-273.5. За наведено последње, 13. поглавље, *ibid.*, 272.30-273.5. Рукопис *S. Sepulcri 17* потиче вероватно из XII века, cf. *ibid.*, I.

⁴⁷ ВНГ II, 209, cf. N. Bees, *Verzeichnis der griechischen Handschriften des peloponnesischen Klosters Mega Spilaeon I*, Leipzig 1915, 36, 37. За писца, рукопис и састав посвећен светим Фотију и Аникити, A. Rigo, *Un autore spirituale sconosciuto del X secolo: Luca Adialeptos*, *Byzantion* 79 (2009) 307-308, 311-312, 318-319.

⁴⁸ ВНГ II, 209. Налази се у рукопису *Codex Ambrosianus H.81 suppl.*, fols. 261r-267r, cf. H. Delehayе, *Constantini Acropolitae hagiographi byzantini epistularum manipulus*, *AnBoll* 51 (1933) 268-269. За Константина Акрополита, D. M. Nicol, *Constantine Acropolites. A Prosopographical Note*, *DOP* 19 (1965) 249-253; *ODB* 1, 49 (A. M. Talbot).

њихов храм, поменуто као Воанис у саставима у рукописима *Paris. Suppl. 241* и *S. Sepulcri 17*, налазило у близини Никомидије.⁴⁹ Требало би га свакако тражити источно од тог града, покрај језера Софон, које се некада звало Воани.⁵⁰ У спису објављеном на основу бечког рукописа, наведена је молитвена кућа, односно црква, на црноморском острву Дафнусији, које је припадало витинијској области.⁵¹ Најзад, у саставу у *Синаксару Цариградске цркве* помиње се у престоници мариријум у којем је обележавана њихова памјат на месту ἐν τῷ Στρατηγίῳ.⁵²

У објављеним списима нема података о њиховим животима већ су детаљно описана мучења која су претрпели, те нема наговештаја о томе да су за живота лечили, а исцелитељске мошти нису биле довољан услов за то да светитељи буду поштовани и приказивани као лекари. Засигурно да су то били разлози зашто су они готово редовно представљани као мученици. Могуће је да је Фотије имао првенство и да је понекад сликан без старијег рођака зато што се само његове мошти наводе у саставу у рукопису *Paris. Suppl. 241*, а и да је тај спис, пошто је у њему он био поменут као *лекар*, био један од подстицаја који су довели до појаве поштовања и приказивања двојице светих као бесребрника.

Ипак, свакако да су се због моштију, које су имале исцелитељске моћи, они касније нашли у друштву светих врача и добили сва њихова обележја, о чему сведоче очувани примери настали у другој половини XIV века на Светој Гори. Да ли је нешто раније *Константин Акрополит* свете Фотија и Аникиту славио као лекаре није могуће знати све док *Похвала* коју је саставио не буде објављена. С друге стране, имајући у виду бурну историју Никомидије, може се поставити питање о томе да ли су, приликом неког од прелазака града у латинске или ромејске руке током XIII столећа или након пада под турску власт 1337. или 1338, мошти двојице светитеља пренете на неко друго место, где је, због њихових чудотворних својстава, започело поштовање светих Фотија и Аниките не само као исцелитеља, већ и као лекара.⁵³ Углавном, може се претпоставити да је најкасније у

⁴⁹ P. Maraval, *Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985, 366.

⁵⁰ За то језеро, C. Foss, *Survey of medieval castles of Anatolia II. Nicomedia*, Oxford 1996, 1, 11, 20.

⁵¹ R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris 1975, 104; C. Foss, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, DOP 56 (2002) 133.

⁵² R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin, première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique, tome III. Les églises et les monastères*, Paris 1953, 516, каже да је то била црква Светих Фотија и Аниките.

⁵³ Нарочито је бурна била судбина града након 1204. године. Најпре је био у рукама Теодора I Ласкара, да би 1206. дошао под латинску власт, па уговором потписаним следеће године враћен Теодору I, да би га потом Латини повратили и држали до око 1240. године. У XIV столећу је два пута, 1304. и 1330, био под дугом опсадом, а 1337. или 1338. пао је под турску власт. Сажето о историји Никомидије, *ODB 3*, 1483-1484 (C. Foss), где је као година пада у турске руке забележена 1337, док је опрезност по том питању испољио Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332-1391)*, Београд 1993, 74, нап. 13, са изворима и литературом.

другој половини XIV века постепено дошло до увођења двојице мученика у ред врача, што ће доцније, бар када је сликарство у питању, како сведоче савети *Ерминије Дионисија из Фурне*, постати обичај. Најзад, пример представа светих Фотија и Аниките показује да су се иконографски обрасци у источнохришћанској уметности, који се често посматрају као готово непроменљиви, понекад преображавали и да су, вероватно под утицајем нових веровања, светитељи могли не само да приме нова обележја већ и да уђу у друге скупине светих, у овом случају да мученици постану чланови друштва лекара.

Tatjana Starodubcev

(University of Novi Sad)

SAINTS PHOTIOS AND ANIKETOS AND THEIR CULT AND REPRESENTATION
IN THE MEDIEVAL EASTERN ORTHODOX REALM

The Painter's Manual of Dionysius of Fourna, composed around 1730 on Mount Athos, gives advice on how to paint medical saints and includes Photios and Aniketos amongst them. The researches on the representations of holy physicians pointed out that these two saints were seldom depicted. *The Synaxarion of the Church of Constantinople* notes that the commemoration on the martyrdom of the holy martyrs Photios and Aniketos was held on 12th August and amply describes their sufferings and death in Nikomedia during the reign of Diocletian.

They were usually represented as martyrs and placed among them, as is testified by their images in Kiliclar Kilise, Karagedik Kilise (fig. 1-2) and Cistern Church (fig. 3), the crypt of the catholicon of Hosios Loukas, churches of Saint Sophia in Kiev (fig. 4-5) and Saint George Diasoritēs in Naxos (fig. 6), the narthex of the church of Holy Anargyroi in Kastoria, Elmali Kilise (fig. 7) and Karanlik Kilise, the church of the Mileševa monastery (fig. 8-9), the King's Church in Studenica, churches in Gračanica, in the village Kephali near Kissamos in Crete, in Dečani, Virgin Petrička by Asen's Fortress, in the Koporin monastery, and in the Major Sakkos of Metropolitan Photios.

They rarely appeared together with holy doctors, represented as physicians at the time. Preserved examples can be found on Mount Athos – in the catholicon of the Pantocrator Monastery (between 1363 and 1380) and in the chapel of Holy Anargyroi in Vatopedi (before 1371, fig. 10). The frescoes in both monuments were repainted in the 19th century. However, cleaned fresco parts show that younger painters followed the patterns of original programme.

In order to answer the questions as to why the two saints were commonly depicted as martyrs and why they were sometimes painted as anargyroi although there was no mention of miraculous healings in *the Synaxarion of the Church of Constantinople*, the scriptures dedicated to them are analysed. Four versions of *Passio* and one *Laudatio* were written in their honour. The *Passio* compiled by Loukas Adialeptos (10th century) and the *Laudatio* composed by Constantine Acropolites (+1324) remained inedited. The published writings do not contain any data on their lives, but tortures they endured were described in detail. So, there is no indication that they were healers or doctors during their lifetime. Therefore attention is paid to the last chapters and the parts that speak on the relics of the saints.

The oldest composition is extensive *Passio*, preserved in two versions. *The first redaction* tells how, many years after the termination of the persecution, Doukitios, a local bishop, discovered the relics and built a church at the site named Boanes where the *leipsana* of saint Photios *the physician* were laid down and many healings occurred and the demons were ex-

pelled. *The second redaction* similarly narrates about the finding of the relics and raising of the church in which their *leipsana* that made many healings were deposited. There is a *brief Passio* (published on the basis of a manuscript from Vienna) mentioning that a local bishop Doulkitios found the relics of saints, constructed houses of prayer in various places, and laid down the *leipsana* of saints Photios and Aniketos in Daphnousia of Chersonesos. The composition in the *imperial menologion S. Sepulcri 17* also mentions the church at the site Boanes and the relics of the two saints that cure all kinds of disease and cast out the demons.

It can be assumed that their miraculous relics with healing powers were the basic reason why they appeared together with holy anargyroi later on and received all their characteristics, as preserved paintings from the second half of the 14th century on Mount Athos suggest. Two saints were gradually introduced amongst holy physicians by that time, and, as the advice of *the Painter's Manual of Dionysius of Fourni* testifies, this custom became a common practice in fresco painting of the subsequent centuries. Finally, the example of the representations of saints Photios and Aniketos shows that iconographic patterns in Eastern Christian art, often observed as almost unchangeable, were sometimes transformed. Saints could not only receive new features under the influence of new beliefs but enter in an other groups of saints, and, in this case, martyrs could become physicians.